

Kovári Melinda

Az autotelikus szociológia és a pszichológia mint „metaprojekt”

Néhány megjegyzés Fáber Ágoston Az autotelikus párkapcsolat és a gyerekvállalás mint „metaprojekt” című tanulmányához

Absztrakt: A tanulmány Fáber Ágoston Az autotelikus párkapcsolat és a gyerekvállalás mint „metaprojekt” című szövegére reflektál. Jelen hozzászólás két szempontra hívja fel a szerző és az olvasók figyelmét. Az egyik az olyan társadalmi tényekkel kapcsolatos szociológiai értelmezésekre vonatozik, amelyek napjainkban inkább a pszichológia uralkodó témái. Ilyen az intimitás, a romantikus szerelem, vagy maga a szelf. A hozzászólás azt mutatja be, hogy az e jelenségek társadalmi okaira és következményeire irányuló elemzések miért lehetnek gyümölcsözőek. A másik szempont a pszichológia, pszichoterápia társadalomtudományos elemzéseinek lehetősége. A hozzászólás felvázolja, milyen értelemben tekinthető a pszichoterápia társadalmi jelenségnek, mit mondhat el magáról a társadalomról, és hogyan lehetséges kritikai módon, de konstruktívan megközelíteni.

Kulcsszavak: szelf, intimitás, pszichoterápia, társadalomtörténet, társadalomtudományok episztemológiája

Mond-e valamit a szociológia arról, hogy mikor, mitől vagyunk boldogok, vagy legalábbis kiegyensúlyozottak, elégedettek? Összevethető-e a különböző korokban, különböző társadalmakban élő emberek szenvedésének, boldogságának, boldogtalanságának mértéke? Van ezekben a kérdésekben valami nyugtalanító. Talán az, hogy nincs rájuk egyértelmű válasz, holott igény volna rá. Bizonyos értelemben ezek a kérdések hozták létre a szociológiát a 19. század utolsó harmadában.

A kortárs nyugati társadalmak középosztályai számára, ahogy azt több, a tanulmányban is idézett neves szerző szintén megállapította, a nukleáris családban és/vagy párkapcsolatban működő *intimitás* a boldogság, elégedettség, kiegyensúlyozottság egyik legfontosabb tényezője. Fáber Ágoston (2019) szerint ezen a területen bőven van dolga a szociológiának, hiszen, őt idézve:

kevés olyan vizsgálati terület van, amelyre igazabb lenne, mint az intimitás viszonyaira (és mindenekelőtt a lelki folyamatokra), hogy tudományos elemzése, vizsgálata, vagy „pseudotudományos” „monitorozása” és „menedzselése” szükségszerűen és jelentős mértékben visszahat a társadalmi viszonyokra (Fáber 2019: 97).

Majd Bourdieu-re hivatkozva hozzáteszi, hogy a láthatatlan társadalmi viszonyok láthatóvá tétele önmagában is társadalomkritikai, politikai cselekvés. Feltételezem, ennek jegyében íródott a tanulmány: a szerző az intimitás viszonyain szeretne változtatni a szociológia kritikai potenciálja segítségével.

Nem ő az első, akit valamilyen jobbító szándéktól vezérelve a téma foglalkoztat. Valószínűleg sokan osztjuk Bourdieu reményeit, miszerint a társadalomtudományos elemzés képes visszahatni tárgyára. Hozzászólásomban két szempontra hívom fel a figyelmet, remélhetőleg a téma további kutatását inspirálva. Egyrészt arra, hogy a tanulmányban olykor – éppen a szociológiai érvelést nélkülözve – keveredik az okok, okozatok, együtt járások bemutatása. Másrészt a szerző egyik lényegi állítására, hogy egyebek mellett a pszichológia és a pszichoterápia a felelős az intimitás megteremtésének nehézségeiért. Lehetséges, hogy igaza van, az is, hogy nincs – viszont az, amit a tanulmányban pszichoterápiaként bemutat, inkább szakállas pszichológusviccekben él, de tudományos diskurzusként és terápiás gyakorlatként úgy 30-35 éve már nem igazán. Viszont izgalmas lenne megvizsgálni, hogyan hat egymásra a pszichoterápia és az a társadalmi kontextus, amelyben működik.

Mi viszi át a szerelmet?

A szerző (és az általa idézett szerzők) szerint a középkori rendi társadalomra jellemző, hogy a család vagyonának és társadalmi státuszának továbbörökítésén alapuló házasságot fokozatosan felváltják azok a kapcsolatok, amelyek kizárólag a partnerek közötti érzelmi kötődésre épülnek. A romantikus szerelem eszményére épülő házasságot a szerző *autotelikus* házasságnak kereszteli el, megkülönböztetve az általa *teleologikusnak* nevezett korábbi, gazdasági érdekeken alapú formáktól, majd így is emlegeti a tanulmányban. Nem világos azonban, miért volt szükséges ez a fajta nyelvújítás, miért nem feleltek meg a köznyelvben ismert 'érdekházasság' és 'szerelmi házasság' kifejezések a tanulmány céljainak. Már csak azért sem, mert a szerző éppen azt állítja, hogy az autotelikus házasság valójában nem öncélú. Őt idézve:

A romantikus szerelemeszmény ugyanakkor sajátos társadalmi konstrukció, amelynek létrejötte a teleologikus házasság kötelékeinek felfesléséhez köthető – olyan konstrukció, amelynek konstruált volta ugyanakkor mindenki előtt rejtve marad. Korábban már említettük, hogy e társadalmi konstrukció létrejöttében döntő szerepet játszott a 18. században megjelenő romantikus szépirodalom. A konstrukció fenntartását manapság leginkább (1) a népi bölcsességek, illetve legújabbban (2) a segítő foglalkozások (tréning, coaching), valamint (3) a hollywoodi típusú romantikus filmek és a profitorientált boldogságipar táplálja (Fáber 2019: 116).

Ha (1) elengedjük a fülünk mellett a nagymama „bölcsességeit”, (2) messziről elkerüljük a coachokat és a tréneket, és (3) kizárólag európai művészfilmeket nézünk, akkor mi is fog történni velünk? Ha a 18. századi romantikus irodalom *miatt* terjedt el a romantikus szerelem eszménye, akkor vajon mit gondoljunk – mondjuk – az *Anna Karenináról* vagy a *Bovaryné*ről? Ha ezeket a regényeket a maguk idejében nem engedik megjelentetni, még ma is boldogan élnénk?

A fenti idézettel kapcsolatban a társadalomtudományos kérdésfelvetés az lehetne, hogy: miért jelent meg a 18. században a romantikus irodalom? Nem lehetséges, hogy *ugyanaz* vagy *ugyanazok* a társadalmi tényezők hatottak a romantikus szerelem ideájának elterjedésére, mint amelyek ezek művészeti, például szépirodalmi reprezentációit eredményezték? A szerző hasonló megállapítása, miszerint az ipari forradalom elterjedésével a nukleáris családmódel vált uralkodóvá. Az összefüggést azonban nem magyarázza meg, pedig ha rákérdezne arra, hogy mi a köze az ipari forradalomnak a családok változásaihoz, talán az intim párkapcsolat társadalmi feltételeihez is közelebb kerülhetne.

Visszatérve a „autotelikus” házasságokhoz: a szerző hosszasan részletezi, miféle, akár a pszichopatológiáig vezető következményei vannak annak a ténynek, hogy az egyén, egyéb referencia hiányában, szinte kizárólag intim kapcsolataiban kénytelen megtalálni az ontológiai bizonyosságot. Majd Bourdieu-re hivatkozva maga leplezi le, hogy az autotelikus házasságok valójában teleologikusak. Konstruált voltuk abban áll, hogy elleplezik gazdasági alapjaikat. Sajnos nem viszi tovább ezt a gondolatmenetet. A tanulmányból így nem derül ki, mi köze az ontológiai bizonytalanságnak a társadalmi helyzethez, pláne úgy, hogy a szerző által oly sokszor idézett Giddens szerint épp a társadalmi helyzet az, ami nem nyújt többé értelemtili referenciát, ellentétben a „*tiszta kapcsolatokkal*”. Az „autotelikus” párkapcsolatok „titkát” leleplezve vajon még mindig mondhatjuk Giddensre hivatkozva, hogy késő modern „rossz közérzetünk” elsősorban abból adódik, hogy a nehezen megteremthető és fenntartható intimitásra kell építenünk szelfünk/identitásunk alapjait? Ha igen, akkor ez hogyan viszonyul ahhoz a belátáshoz, hogy a társadalmi helyzet mégis meghatározó az intim kapcsolatok esetében? Vagy az okozza a nehézséget, hogy ezt eltagadjuk magunk elől? Bourdieu-nek vagy Giddensnek van igaza? Mi a viszony a szelf és a társadalmi helyzet között? Ezekre a kérdésekre sajnos nem ad választ a tanulmány, és nem reflektál saját állításainak ellentmondásosságára sem. Pedig ha Bourdieu nyomán azt állítjuk, hogy a romantikus szerelem és az intimitás ideája *valójában* a gazdasági érdek elleplezésére szolgál, azt is állítjuk, hogy a szerelem és az intimitás *közvetíti legitím módon* a gazdasági érdeket. Általában azt látjuk vonzónak, szexinek, aki hozzánk hasonló vagy általunk vágyott társadalmi helyzetben van (és azon is elgondolkodhatunk, vajon kiket és miért látunk taszítónak), az intimitás egyúttal a közös habitus, az osztálypozíció megerősítésének, fenntartásának szubjektív megnyilvánulási formája: a magától értetődőség gyönyöre vagy a „sors szeretete” (*amor fati* – ahogy

Bourdieu fogalmaz). Innen nézve lehetséges, hogy a pár társadalmi helyzete, a felek ezzel kapcsolatos vágyai, szorongásai, referenciái, a középosztály helyzetét érintő társadalmi folyamatok, nem is beszélve a társadalmi nemek közti viszonyokról, több mindent elmondanak az intimitás és a házasságok válságának lehetséges okairól.

A pszichológia mint „metaprojekt”

A tanulmányban részletesen bemutatja a szerző, hogy a késő modernitás állandó reflexiós kényszere hogyan nehezíti meg az amúgy „nem kis részben ambivalenciára és projekcióra épülő intimitás megélését” (Fáber 2019: 95). A reflexiós kényszert „végrehajtó hatalom” a szerző szerint elsősorban a pszichotudományok, köztük a pszichoterápia.

A minden akadályt legyőző romantikus szerelem illúziója és az önmegvalósításnak, önkiteljesítésnek és önmenedzselésnek az élethosszig tartó tanulás fedődiskurzusába csomagolt ideológiája a neoliberális kapitalizmussal összefonódó késő modernitás emberét egyik magánéleti és professzionális projekttől tereli a másik felé. Ez a reflexív önmenedzselés azonban a professzionális vagy intim kapcsolatok igazgatásán túl a saját érzelmi homeosztázis szabályozásának imperatívuszát is jelenti. E professzionális és érzelmi önmenedzselés doxikus – és toxikus – ideológiájával összhangban működik az egyéni pszichoterápia, és ezen uralkodó ideológia inkább rosszul, mint jól leplezett kiszolgálására jött létre a pozitív pszichológia és a – kizárólag piaci szolgáltatásként árult – coaching, az „episztemológiai ellenforradalom” két élharcosa (Fáber 2019: 108–109).

A szerző szerint a pszichoterápia és más pszichotechnikák az érzelmek állandó verbalizálására biztatják a klienseket, ezért szerencsétlenek még azt is kénytelenek szétbeszélni, ami addig így-úgy egyben tartotta őket:

Soha ennyi terápiás lehetőség nem volt – legalábbis a középosztálybeliek számára – elérhető, mint ma (coaching, pszichoterápia, kommunikációs vagy párkapcsolati tréning stb.), a házasságok mégis gyakran vagy meg se kötődnek, vagy tönkremennek. (...) A késő modernitás párkapcsolatának a coaching vagy párterápia olyan, mint az alkoholbetegnek az alkohol: átmeneti enyhülést hoz a szenvedésben, de hosszú távon gyakran csak súlyosbítja a helyzetet és szétfeszíti a kapcsolatot. (...) Arra biztatják a feleket, hogy vonják reflexív elemzés alá a kapcsolatukat, amelynek válságáért nem kis részben a folyamatos és társadalmi gyökerű reflexiós kényszer a felelős (Fáber 2019: 111–112).

Majd azt is kifejti, hogy a többek között a pszichoterápiás technikák által is népszerűsített reflexiós kényszer a romantikus szerelem gyilkosa, hiszen a szerelemtől való beszéd nem azonos a szerelemmel, az állandó verbális reflexió lehetetlenné teszi a spontán, hiteles érzelmi megnyilvánulásokat.

El is érkeztünk a tanulmány két újabb kulcsszavához: a „*diskurzív alkoholizmushoz*” és az „*episztemológiai ellenforradalomhoz*”.

Foucault munkái után ma már szinte társadalomtudományi közhely, hogy a humán tudományok, köztük a pszichotudományok, de a szociológia is, történetileg és aktuálisan is a hatalmi viszonyok termékei és bizonyos ételemben közvetítői. Azzal azonban, hogy ezt ki mondjuk, semmi újat nem mondtunk a pszichotudományokról, de a hatalmi viszonyokról, szelfről, szubjektumról és ezek kapcsolatáról sem. Maga Foucault is egy egész életművön

átívelő, igen alapos történeti és szociológiai elemzéssel mutatta be, *hogyan működnek* ezek a tudások és technikák. Azóta pedig, részben éppen az ő munkássága nyomán, a pszichotudományok vagy más humán tudományok professzionális történeti vizsgálata meglehetősen kiterjedt társadalomtudományos diskurzussá nőtte ki magát, talán azért, mert a modern szelf genealógiájára irányul. Ezek a munkák (például maga Foucault, Robert Castel, Nikolas Rose, Philip Cushman és nagyon sokan mások írásai) éppen arra mutatnak rá, milyen társadalmi igények, kényszerek, szereplők hívnak életre bizonyos technikákat, hogyan módosulnak adott társadalmi kontextusban. Ha a pszichotudományokat nem egyszerű politikai ideológiákként, hanem tudomány- és/vagy tudásszociológiai jelenségként vizsgáljuk, talán kevésbé bombasztikusan ható, viszont sokkal árnyaltabb, és sokkal, de sokkal izgalmasabb képet kaphatunk a pszichotudományok, a gazdasági-társadalmi viszonyok és az emberi kapcsolatok összefüggéseiről.

A tanulmány provokatív állításai nélkülözik az elemző magyarázatot, ezért válasz nélkül lóg a levegőben a kérdés: ugyan miért beszéltenék szét a pszichológusok az intimitást, amikor szinte az összes pszichoterápiás technika az intimitásra való képességet akarja fejleszteni?

Az, amit összefoglaló néven pszichotudományoknak nevezünk, nagyon tág és nagyon sokszínű diskurzus. Idetartozik a különféle státuszú szelf-help könyvektől, az ezoterikus jellegű, de „pszicho” előtagú önségítő praktikáktól, az üzleti sikerességet előmozdító pszichotechnikáktól a professzionális, tudományosan intézményesült pszichoterápiáig sok minden. Fáber Ágoston cikke (és a kulcsszóként megadott „*diskurzív alkoholizmus*” fogalma) azt sejteti, hogy a különféle pszichotechnikák, így a pszichoterápiák általános jellemzője, hogy egy állandó verbális reflexiókényszert közvetítve ellehetetlenítik, vagy legalábbis megnehezítik a kapcsolati intimitást és spontaneitást. Talán érdemes lenne a szerzőnek megismernednie a kortárs pszichoterápiás diskurzussal, ha a pszichotudományok és az intimitás viszonya iránt érdeklődik, de addig is van számára egy jó hírem. A pszichoterápia célja már a második világháború utáni kötődéselméleti és tárgykapcsolat-elméleti paradigmákban is valamilyen kapcsolati hiányterápiás kapcsolaton keresztüli korrekciója volt (lásd például Bowlby, Bálint, Sullivan, Winnicott munkáit). A mai főáramú pszichoterápiás elmélet és gyakorlat a modern, kísérletes csecsemőmegfigyelésekre alapuló fejlődéslélektanra (lásd például a *Boston Change Process Study Group* munkáit) és az idegtudományok eredményeire (magyarul összefoglalva Bokor 2011; részletesebben Kulcsár 1996) épül. Ezek alapján általánosan elfogadott nézet, hogy a terápiás változáshoz elsősorban nem a terapeuta értelmezései nyomán létrejött belátások, pláne nem az érzelmek verbális felcímkézhetősége vezet, hanem a felek spontán interakciója nyomán létrejövő ún. „*találkozáspillanatok*” (Stern 2004), ahol a terapeuta és a páciens is a saját személyességével, hitelességével van jelen. Ezekben az interakciókban nyílik ugyanis lehetőség a berögzült kapcsolati mintázatok finom módosításaira. Éppen az *interszubjektivitás* az, aminek terápiás hatása van. A verbális terápiák képviselői is egyetértenek abban, hogy a változás legtöbbször nem a kapcsolat verbális tartományában történik (lásd például Stern 2004; Stern et al. 1998; vagy magyarul összefoglalva Halász 2006).

Ebben számunkra talán éppen az az érdekes, hogy úgy tűnik, a kortárs pszichoterápia *maga módján* (lásd alább) éppen arra reflektál, amit a társadalomtudósok a késő modernitás számlájára írnak: az ontológiai bizonyosság, avagy a létezés élményének, értelmének fájdalmas hiányára és állandó keresésére. Ahogy erre már a pszichoterápia születésekor a korabeli bécsi újságíró, Karl Kraus rámutatott (nem szó szerint idézve): a pszichoanalízis (pszichoterápia) az a betegség, amelyből a páciensnek önmagának kell kigyógyítania önmagát.

Mindezzel együtt igaz az a megállapítás, miszerint a pszichotudományok, beleértve a pszichoterápiákat is, általánosságban nem érzékelik a jelenségeknek azt a körét, és nem is igazán reflektálnak arra, amit a társadalomtudományokban *társadalminak* nevezünk.¹ Ez a jelenség szorosan kapcsolódik azokhoz a társadalmi igényekhez, intézményekhez, amelyek a pszichotudományokat adott korban életre hívták és működtetik. Az „igények és intézmények” azonban jelenségek igen széles körét foglalják magukban (ehhez iránymutató Foucault klasszikus tanulmánya: Foucault 2000 [1976]; és Rose 1990), a pszichotudományok „társadalmiatlanítása” maga is társadalmi folyamat; voltak olyan korszakok és társadalmak, amikor, ahol a pszichológia tudta és akarta is értelmezni a társadalmi jelenségeket (részletesen Kovai 2016). A pszichotudományok „társadalmiatlansága” tehát összetett jelenség.

Tény, hogy a pszichoterápia saját kompetenciáján kívülinek érzékeli a társadalminak érzékelt jelenségeket. A szenvedés okait kizárólag az egyén élettörténetében és intim kapcsolataiban keresi és találja meg. A szerző meglátása jogos:

...a pszichológiaiaként számon tartott problémák (kötődési, elköteleződési nehézség, leválás a szülőkről, egzisztenciális szorongás, életközepi válság) mind társadalmi eredetűek. A modernitást megelőzően nem léteztek, de nem is létezhetek, és jóval kevésbé tekinthetők „természetes emberi igényeknek”, mint azt gondolnánk (Fáber 2019: 110).

Így van ez azonban magával a gyerekekkel is. Noha a szerző részletesen bemutatja a gyerekkor társadalomtörténetét, nem veszi figyelembe, hogy a (késő) modern gyerek „létrehozásában” az egyik főszereplő maga a pszichológia volt. A gyerekkor „felfedezése” gyakorlatilag egyet jelent gyermekpszichológia születésével, a gyermekpszichológia születése az anyaság szakértői diskurzussá válásával, ez párhuzamos az értelmiségi-szakértő nők megjelenésével, a korábban privát szférához tartozó jelenségek (anyaság, gyerekkor) közüggé és tudományos diskurzus tárgyává alakulásával, a reformpedagógiák megjelenésével, a különféle középosztályi életmódreform-mozgalmak megjelenésével, és így tovább. Ezt a folyamatot szokás individualizációnak nevezni. A szerző által emlegetett „gyerekprojekt” egy olyan kontextusban értelmezhető, ahol közhellyé vált az az összefüggés, amely annyira elbűvölte a múlt század fordulójának pszichológusait: a felnőtt boldogsága a gyerekkorának és a szüleivel való kapcsolatának a „minőségén” múlik. A „gyerekprojekt” mint az ontológiai bizonyosság utolsó mentsvára éppen a fenti értelemben „pszichologizált” gyerek köré épül, a középosztályi szülőségben való kiteljesedés lehetőségét (az intenzív szülőségtől a hordozókendőkig és a Waldorf magániskoláig) ugyanaz a diskurzus hozza létre, amely elöl a szerző szerint az egyetlen menekülési útvonalat szolgáltatja.

Szintén Foucault munkái óta tudjuk, hogy a pszichiátriai diagnózisok bonyolult társadalmi jelenségek. Bizonyos, egykor népszerű tünetcsoportok (például a számunkra többnyire már csak a századforduló regényeiből ismert *hisztéria*) eltűnnek, mások, amelyek korábban kuriózumnak számítottak (például az evészavarok), megjelennek és tömegessé válnak. A diagnosztizálás, kategorizálás ténye maga is hat arra, hogy az emberek milyen módon szenvednek (lásd például Hacking 1995, 1999; összefoglalóan Csabai 2007). Bizonyos viselkedések,

¹ Amikor a pszichoterápiás elméletekben a *kollektív* kifejezést használják (például *kollektív tudattalan*, *kollektív trauma*, *kollektív áldozatiság* stb.), az inkább valami olyasmire utal, mint a *szociálpszichológia szociál-előtagja*, azaz a társasság univerzális emberinek tételezett, csoportlélektani aspektusaira. Ez a fogalom nem tartalmazza a hatalom aspektusát semmilyen formában, de még azt sem, ami a durkheimi értelemben kényszerítő erővel hat.

például a homoszexualitás, kikerülhetnek a pszichiátriai klasszifikáció köréből, miközben a pszichiátriai kategóriák száma egyre szaporodik (Csabai 2007). Másrészt a társadalmi változások természetesen az emberi élet olyan területeire is hatnak, mint a család, házasság, nemi szerepek, nem is beszélve a szelfről, identitásról. Míg a századfordulón a pszichoterápia alapító betegsége az (elsősorban) a női szexualitással kapcsolatos tabukhoz kötődő hisztéria volt, addig a harmincas évekre egyre többen jelentkeztek olyan panaszokkal pszichoterápiás kezelésre, amelyek inkább valamilyen mély, korai eredetű kapcsolati hiányra utaltak és nem a szexualitás elfojtására (Bálint 1994 [1979]); a század közepétől ezek a személyiségzavar elnevezését kapták, ma a „legnépszerűbb” diagnózisok közé tartoznak (vö. Bánki 2016). Óriási irodalma van a pszichiátria társadalomtörténetének (az „interdiszciplína” eredetéről: Micale és Porter 1994), amely a különféle terápiák, diagnózisok, intézménytípusok változásait és társadalmi kontextusát kutatja.

Mindezek ismeretében nagyon nem könnyen megválaszolható kérdés, hogy más korokban az emberek boldogabbak voltak-e, mint ma. Feltenni azt a kérdést, hogy vajon a középkorban többen szenvedtek-e mondjuk depresszióban, önmagában anakronizmus, ami a „pszichopatológiai tény” fentebb bemutatott társadalmiságából fakad. Depresszióban szenvedni csak az a szelf tud, amelyik „ismeri” ezt a kategóriát (de akár az „ódivatú” *melankóliáról* is bizonyos értelemben joggal mondhatjuk, hogy nem teljesen ugyanaz, mint a *depresszió*). Azt állítani, hogy a késő modernitást megelőzően nem volt gond, ha a narcisztikus felnőtt nem volt képes egyenrangú kapcsolatra, azzal az állítással együtt, hogy a felnőttkori narcizmus oka a gyerekkori érzelmi elhanyagoltságnak az a formája, amikor a szülők nem önmagáért, hanem valamilyen funkciójáért szeretik a gyereket, a „pszichopatológiai tény” értelmezésének zavaráról árulkodik. Amikor a párkapcsolatokban nem volt elvárás az intimitás, az emberek nem fordultak „párkapcsolati problémákkal” szakemberekhez. Mi több, nem is létezett olyan szakértelem, amelynek középpontjában a nukleáris család vagy az intim párkapcsolatra való képesség állt, mert a család és házasság nem is ebben a formában létezett. Magyarán narcisztikus személyiségzavar se létezett, mert nem volt olyan ember, aki *ettől* szenvedett volna. Persze okozhatott szenvedést valaki önteltsége a környezetének vagy saját magának, de nem tekintették az illetőt betegnek, nem vitték szakemberhez, nem kapcsolták össze rossz tulajdonságait az illető gyerekkorával, stb.

Teljes mértékben egyet lehet érteni a szerzővel, amikor azt állítja, hogy a pszichológiaiként számon tartott problémák mind társadalmi eredetűek. Azonban nem reflektál arra, hogy a pszichológia éppen akkor jön létre és hódít egyre nagyobb teret, amikor a cikkben késő modernnek nevezett társadalom kialakul. A pszichológia, éppen úgy, ahogy a szociológia is, ennek a társadalomnak a terméke. E hozzászólásban elsősorban azt szándékoztam bemutatni, hogy ez egy nagyon sokszólamú viszonyt jelent.

Fáber Ágostonnak igaza van abban, hogy a pszichoterápia célja a világ megváltoztatása helyett a világról alkotott kép megváltoztatása, ahogyan abban is, ha a szenvedés csökkenését saját percepcióm megváltozásától várom, akkor közömbös a szenvedés társadalmi oka (Fáber 2019). Azonban ha az a célunk, hogy a kritikai társadalomtudomány lehetőségeivel mérsékeljük az emberi szenvedést, érdemes diszciplínánk eszköztárával, alaposágával és érzékenységével fordulni a téma felé. Ha a pszichológiát látjuk a hatalmi viszonyok egyik legfontosabb legitimáló tényezőjének, társadalomtudósként az első lépés megismerni magát a pszichológiát, a második pedig az, hogy feltárjuk létrejöttének és működésének társadalmi lehetőségfeltételeit. Hátha így lehet rajta valamit változtatni.

Hivatkozott irodalom

- Bálint Mihály (1994 [1979]): *Az östörés. A regresszió terápiás vonatkozásai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Bánki György (2016): *A legnagyobb könyv a nárcizmusról*. Budapest: Ab Ovo.
- Bokor László (2011): Az áttétel idegtudományi megközelítése. *Imágó Budapest* 22(3): 5–22.
- Csabai Márta (2007): *Tünetvándorlás. A hisztériától a krónikus fáradtságig*. Budapest: Jászöveg.
- Fáber Ágoston (2019): Az autotelikus párkapcsolat és a gyerekvállalás mint „metaprojekt”. *Replika* (110): 95–133. DOI: <https://doi.org/10.32564/110.4>
- Foucault, Michel (2000 [1976]): A hatalom mikrofizikája. In *Nyelv a végtelenhez. Tanulmányok, előadások, beszélgetések*. Sutyák Tibor (szerk.). Debrecen: Latin Betűk, 307–330.
- Halász Anna (2006): A pszichoanalízis interszjektív fordulata. A pszichoterápiás kapcsolat új megvilágításban. *Lélekelemzés* 1(2): 102–108.
- Hacking, Ian (1995): *Rewriting the Soul. Multiple Personality and the Sciences of Memory*. Princeton, NJ: Princeton University Press. DOI: <https://doi.org/10.1515/9781400821686>
- Hacking, Ian (1999): Madness. Biological or Constructed. In *The Social Construction of What*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 100–125.
- Kovai Melinda (2016): *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*. Budapest: LHarmattan.
- Kulcsár Zsuzsanna (1996): *Korai személyiségfejlődés és énfunkciók. Pszichoanalitikus elméletek biopszichológiai elemzésben*, Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Micale, Mark S. és Roy Porter (1994): Introduction. Reflections on Psychiatry and its Histories. In *Discovery and History of Psychiatry*. New York: Oxford University Press, 3–34.
- Rose, Nikolas (1990): *Governing the Soul. The Shaping of the Private Self*. London – New York: Routledge.
- Stern, Daniel N., Louis W. Sander, Jeremy P. Nahum, Alicia M. Harrison, Karlen Lyons-Ruth, Allison C. Morgan, Nadia Bruschweiler-Stern és Edward Z. Troniczk (1998): Non-Interpretative Mechanisms in Psychoanalytic Therapy. The „Something More” than Interpretation. *International Journal of Psychoanalysis* 79: 903–921. DOI: <https://doi.org/10.1177/00030651050530030401>
- Stern, Daniel N. (2004): *The Present Moment in Psychotherapy and Everyday Life*. New York – London: W. W. Norton & Co. (Magyarul: *A jelen pillanat. Mikroanalízis a pszichoterápiában*. Budapest: Animula, 2004.)

Kovai Melinda

Szociológus, egyetemi docens, ELTE TÁTK Társadalmi Kapcsolatok Intézete Szociálpszichológia Tanszék (Budapest)